

Nagyvárad történelme

A mai város több település egyesüléséből alakult ki. A legrégebbi a várból és közvetlen környékéből álló Váralja, a Sebes-Körös bal partján. A török korszak lejárt, 1692 után az újjáépülés nyugati irányban haladt. 1714 tavaszán az osztrák hadügyi tanács kitelepítette a lakosságot a vár előteréből ötszáz méternyire nyugat felé, így alakult ki Újváros. A vár és Újváros közötti téren jött létre a Nagypiac, a mai December 1. tér. A török pusztítás előtt e területen Péntekhely és Szombathely község feküdt. 1848-ban Újváros egyesült a Körös jobb partján álló Olaszival, a vallonok egykori telephelyével. Ettől kezdve beszélhetünk Nagyváradról. 1860-ban Nagyváradhoz csatolják a Körös bal partján a velencei olaszok településének helyén alakult Várad-Velencét, majd később a délre eső Szőlőst. E városelemek még kisebb részekre tagolódtak, melyeknek neve még ma is él a köztudatban. Így Olaszinak a Biharpüspöki felé nyúló része a Rét, a nagyállomáson túl, a dombokon terül el a Nilgesz-telep, a Decebal híd körül a Katalin-telep. A legújabb, az új nyugati lakótelep, a Rogériusz. A bal parton, a már említetteken kívül déli irányban van Csillagváros, Szőlős helyén új városnegyed található, a Nufărul (Tavirózsa), nyugat felé az Őssi-telep és annak új része, Észak-Őssi, az Aradi út felé pedig a Külváros. 1956-ban a városhoz csatolják Biharpüspököt. A jelenkori város történelme a 10. században a várral kezdődik. Neve mutatja, hogy megerősített hely volt - vár -, a -d kicsinyítő képző arra utal, hogy kisméretű. Építését homály fedi, oklevelek nem említik pontos időpontját. A legrégebb feljegyzés szerint azon a helyen állott, ahol a Hévjó (Pece-patak) a Körösbe ömlött. Folyóvizektől, mocsaraktól körülvett alacsony magaslaton épült, hadászati szempontból kiváló helyen. A hagyományok szerint Szent László itt monostort alapított prépostsággal és társaskáptalant 24 kanonokkal, amelyet uralkodásának második felében, 1083 és 1095 között püspökséggé emelt.

Így Várad megalapítását is közvetve László királynak tulajdoníthatjuk. Ekkor erősítették meg először falait, fatornyokat építve sarkaira. A püspökség létrehozása szükségessé tette egy nagyméretű templom építését is. Az első monumentális székesegyházat maga László király kezdte építtetni. Ezt a káptalan statútumai is igazolják, amelyek leírják a Szűz Máriának szentelt templom adatait is. Ezek szerint hosszúsága 60 m, szélessége 25 m volt, egy fő- és két mellékhajóval, a négy sarkán egy-egy toronnyal. Az építkezés nagy méretei miatt László életében csak a háromhajós bazilika és a szentély készülhetett el, s talán megkezdtek a tornyok építését is. A Szent László építtette román kori székesegyházat övező vár körül, önálló települések jöttek létre. László király 1095. július 29-én halt meg Zólyomban és Somogyváron temették el ideiglenesen. Várad első írásos említése is innen ismert - mint civitas Waradiensis -, 1113-ból maradt fenn a zólyomi Benedek-rendi apátság egyik oklevelében. Később, valamikor 1113 és 1140 között holttestét átszállították Váradra és itt helyezték el örök nyugalomra. A legenda szerint e megtiszteltetésért küzdő két püspökség, Zágráb és Várad között istenítélet döntött, úgy, hogy a gyászszekeket vontató ökrök az éjszaka folyamán maguktól megindultak Várad felé. László sírja rövidesen zarándokhellyé vált, s így Székesfehérvár után Várad hamarosan a magyar királyság második legfontosabb vallási és szellemi központjává fejlődött.

Várad hiteleshelyé válik - ez a mai közjegyzőségnek felel meg -, elsősorban a várban működő székeskáptalan tevékenysége révén. A Szent Norbert által alapított premontrei rend először Magyarországon itt Váradhegyfokon, vagy Szent István hegyén telepedett meg, 1130 körül II. István idejében, ahol rendházat és templomot építettek, amely egyben hiteles hely is volt. Itt temették el II. Istvánt. László váradi sírja úgynevezett istenítéletek helye volt, a tüzesvaspróba, a forróvíz-próba stb. alkalmazása által igazságot szolgáltató fórum lett. A középkori László-kultusz kibontakozásához a döntő lépést III. Béla tette meg, aki 1192-ben, pápai jóváhagyással, szentté avatta Lászlót. Életéről, vitézi tetteiről és a neki tulajdonított

csodákról legendák, népi énekek, mondák születtek. Várad sírja csodatevő zarándokhellyé vált. Sírja fölé oltárt emeltek. A Várad Regestrum 1216-ban említi először a sír előtt lefolyt peres ügyet. Lodomér várad püspök 1273-ban a szent király tetemére „Super sepulchrum sancti Regis Ladislai,” illetve fejére „Super Sanctissimum Caput beatissimi Regis Ladislai Domini Nostri” tett eskürről emlékezik meg. A nagy építkezés és zarándokhely megléte nyilván kihatott a várad kívüli város fejlődésére, rohamos növekedésére is. Rogerius kanonok idejében a településnek már négy temploma volt. 1241-ben a tatárok előbb lerombolták a várost, majd a vár falait. A lakosság egy részét lemészárolták, más részét rabságba hurcolták. A tatárfoogságból megszökött Rogerius kanonok, e borzalom történetét, Siralmas énekében, a Carmen Miserabile-ban örökítette meg. Elpusztultak a püspökség és a káptalan összes iratai. Csodával határos módon ránk maradt a Várad Regestrum 389 pert tartalmazó jegyzőkönyve, az 1208-1233-as évekből. A tatárjárás után a várost és a várat újjáépítik. Benépesül a város, újjáéled Szent László kultusza. Újjászervezik a káptalani iskolát. A magyar királyok jelentős adományokkal járultak az újjáépítés költségeihez, falvakat, bányákat, vámilléteket adtak a káptalannak és a püspökségnek. Szokássá vált, hogy a magyar királyok koronázásuk után elzarándokoltak Szent László sírjához, s többen ide temetkeztek, mint II. István, II. Endre, Károly Róbert felesége, Beatrix, Nagy Lajos lánya, Mária, majd később Zsigmond király.

Mind érezhetőbbé válik a nyugati szellem, Itáliában tanult számos kanonok és püspök. De a nagy építkezések tömegesen vonzották ide az itáliai, vallon, flamand, német kőfaragókat, mestereket. Ezek telephelyeit jelzik a különböző városnegyedek nevei, mint Olaszi, Velence, Bologna, Padua. A trecento (az 1300-as évek itáliai elnevezése a reneszánsz korból) Várad kultúrájáról szóló leghatalmasabb dokumentum, amelyet Imre örkanonok szerkesztett 1375 körül, a Statútumok, vagy Bunyitay elnevezése szerint a Chartularium. Részletesen tájékoztat a székesegyházról, kápolnáiról, oltáiról, a káptalanról, a püspökségről és a városról is. A káptalannak iskolája is volt, amelyet az olvasó kanonok vezetett. Itt fejlesztették ki a könyvkultúrát, gyűjtötték és írták a kódexeket. Az ifjabb nemzedék oktatása a káptalani iskolában zajlott. A humanizmus térhódításának köszönhetően Janus Pannonius korában, a 15. század közepén a várad iskola magas színvonalat ért el. Itt tanultak olyan humanisták mint ifjabb Vitéz János, aki a Dunai Tudós Társaság elnöke lett, Várad Péter kalocsai érsek, királyi kancellár, Oláh Miklós, későbbi esztergomi érsek, Gerendi Miklós erdélyi püspök.

A 14. század közepén fejeződött be a gótikus székesegyház újjáépítése, Báthory András püspök idején. 1342-ben új szentélyt építtetett a régi köré, amelyet franciás ízlésű kápolnakioszorúval vettek körül, jelentősen megnövelve ezzel a székesegyházat. 1375-ben már 45 kisebb-nagyobb oltár állt a templomban. 1360 és 1365 között készítették el a Kolozsvári testvérek, Márton és György Szent István, Szent Imre és Szent László egész alakos szobrát, Futaki Demeter püspök megrendelésére, amelyeket a székesegyház bejárata közelében állítottak fel. Zudar János püspök megrendelésére 1390-ben, szintén a Kolozsvári testvérek elkészítették Szent László aranyozott lovas szobrát is, amelyet a székesegyház előtt állítottak fel. Szent Lászlót nyugodtan lépő lovon, fején koronával, jobbában harci bárdot tartva ábrázolták. Az európai protoreneszánsz első köztéri lovas szobra a Kolozsvári testvérek legnagyobb, a magyar bronzszobrászat legnagyobb alkotása volt. Várad lakossága nagy tisztelettel övezte e szobrot, legendák fonódtak köré. Az ostromló törököket babonás félelem töltötte el, míg 1660-ban el nem pusztították a többi királyszoborral együtt. Ugyanebben a bronzöntőműhelyben készült el a testvérpár utolsó ismert műve, a várad művészetnek páratlan remekműve: Szent László ereklyetartó mellszobra, az ún. győri herma. Kimagasló szobrászi alkotás, sajátos fejtípusa kelet-magyarországi, várad jellegzetesség. A mellrészén levő sodronyománc technikának ez a legkorábbi jelentkezése hazánkban, mely bizonyítéka a várad műhely fejlettségének.

Luxemburgi Zsigmond (1387-1437) volt a kor legnagyobb mecénása. 1408-ban megalapította a Sárkány-lovagrendet. Ennek váradi vonatkozása, hogy a rend alapítólevelét Eberhardt váradi püspök írta meg, aki egyben a király kancellárja is volt. Luxemburgi Zsigmond közbenjárására a pápa 1407-ben búcsúengedélyt adott a székesegyháznak, amellyel eddig csak a velencei Szent Márk-bazilika és az assisi Santa Maria Portiuncula-templom rendelkezett. Ekkor igen megnőtt a zarándokok száma és a tőlük származó adomány. Ulászló lengyel király, I. Ulászló magyar király apja, 1412-ben gyalog zarándokolt Szent László sírjához. Ugyanakkor sógora, Zsigmond lóháton követte, és mindketten 15 napot töltöttek Váradon, megünnepeelve a húsvétot. Tíz évre rá országgyűlést tartott Zsigmond Váradon. Mindig is szerette ezt a várost, ezért is temették végakarata szerint, 1437-ben első felesége, Mária királyné mellé, a székesegyház kriptájába. Zsigmond király 1409-ben Scolari Andrászt nevezi ki Várad püspökének. A firenzei származású főpap nagy szerepet játszott kora reneszánsz művelődésének és művészetének itteni meghonosításában.

Váradot a 15. század elején az olasz rinascimento legfontosabb hazai színhelyévé fejlesztette. Egyike volt a bibliofil főpapoknak, akiknek saját könyvtáruk volt. Az ő idején szervezték meg a könyvtár-igazgatóságot. Ő térítette a Hévíj meleg vizét a vár árkába, amely télen sem fagyott be. Ennek méretei 4 m mély és 30-40 m széles. A reneszánsz műveltség legnagyobb képviselője Zrednai Vitéz János volt, akit 1445-ben Hunyadi János juttatott a püspöki székbe. Hunyadi János támogatni kívánta a székesegyházat a pápai udvarba küldött supplicatiói által. Búcsúengedélyért folyamodott 1449-ben Vitéz János püspökkel együtt, hogy a Zsigmond által megkezdett nagyszabású székesegyházbeli építkezést folytathassák. De helyre kellett állítani a székesegyháznak az 1443 tavaszán a földrengés miatt leomlott egyik (más források szerint két) tornyát is. V. Miklós pápa először Hunyadinak és családjának engedte meg, hogy a váradi székesegyházat látogatva, ugyanazzal a búcsúengedéllyel élhessenek, mint Róma nagy bazilikáinak a látogatói. Ezek a búcsúengedélyek a váradi székesegyházat a nagy bazilikák (bazilica maior) rangjára emelték. E zarándoklat alkalmával láthatta először a gyermek Mátyás Váradot. Udvara a magyar humanizmus bölcsője, a reneszánsz művészet egyik központja lett. Szoros kapcsolatban állt Enea Silvio Piccolominivel, a későbbi II. Pius pápával. Környezetébe vonzotta a kor nagy humanistáit: az itáliai Pier Paolo Vergeriót, a görög Filippo Podocatarót, a lengyel Sanoki Gergelyt, a német Johannes Regiomontanust. Az ő segítségükkel alakította ki Váradon a humanizmus első eleven, helyi alkotóműhelyét, saját könyvtárát, mint „dokumentációs bázisra” alapozva. Könyveit főleg Itáliából, de egész Európából gyűjtötte össze. Udvarában nevelkedett az ifjú Mátyás, aki könyvszeretetét itt szívta magába. Mátyás király később (1472) e könyvek nagy részét a Corvinákba kebelezte. E feltételezést az is bizonyítja, hogy több Corvina-kézirat címlapján szerepel Vitéz János címere is, valamint több kódexben megtalálhatók Vitéz János bejegyzései. A váradi káptalan tagjai között élt ebben az időben a püspök unokaöccse, a latinul verselő Janus Pannonius, azaz Csezmiczei János.

Vitéz János csillagvizsgálót állított fel Váradon. Georg Pauerbach bécsi csillagász professzor e csillagvizsgálóra helyezte a kezdő délkört s a híres Váradi Táblákban (Tabula Varadiensis), innen számította a nap- és holdfogyatkozásokat. A krakkói Jaggielonszka könyvtár kéziratárában van az a 603. számú, 15. századból származó kódex, amely minden meghatározást a váradi meridiánból kiindulva állapít meg (Supervaradino). V. László halála után, 1457-ben Várad püspöke Mátyásra irányította a közfigyelmet. Ő váltotta ki az ifjút Prágából, és szerezte meg számára a Szent Koronát Frigyes császártól, 1463-ban. Miután Mátyást 1464-ben királlyá koronázták, Vitéz János érdemei elismeréseként a püspökök és utódainak Bihar megye örökös főispánságát adományozta. 1468-ban Mátyás király a váradi várban fogadta a pápa, Frigyes császár és a szultán követeit. Itt fogadta el a cseh koronát Csehország követeitől, itt kötött békét a törökökkel.

A törökök 1474-es sikertelen ostroma után Filipecz (Pruisz) János püspök (1476-1491) hozatta rendbe a várat. Új és erős, hatalmas körfalat és tornyokat építtetett. Filipecz a nagyműveltségű bibliofil püspökök közé tartozott, aki 1488-ban kinyomtatta Brunnben Thuróczi János krónikáját, Rogerius Sirmalmas énekével együtt. Az újjáépített várost a 15. század végén a Dubnici krónika Boldog városnak, Felix Civitasnak nevezi. Gazdagságát elsősorban nevezetes vásárainak köszönhette. A céhes élet is kifejlődött. A káptalan 1481-ben megújította a váradi kovácsok, sarkantyú- és kardgyártók régebbi céhlevelét. Ebből következik, hogy a váradi céhek már a 15. század első felében vagy még korábban megalakultak. Utódai a püspöki székben szintén kiváló humanisták voltak: Farkas Bálint (1491-1495), Kálmáncsehi Domokos (1495-1501), Szatmári György (1501-1505) Thurzó Zsigmond püspök (1506-1512) a régi középkori palotát építtette újjá. A palota leírói csak elragadtatással említik, a reneszánsz építészet remekéeként. A csodálatos épületkomplexus, négy és fél évszázad művészi kultúrájának a tanúbizonysága, végleg kialakult és lezárult. A „castrum Varadiense” ebben az időben lehetett a legszebb, hiszen mindegyik stílus - a 11. század végétől a 16. század elejéig - kimagasló alkotásokkal gazdagította.

A Dózsa-féle parasztfelkelés Váradot is érintette. 1514 tavaszán a lázadók Lőrinc pap vezetésével felgyújtották a várost, ostrom alá vették a várat. Szapolyai János erdélyi vajda Fogaras kapitányát, Tomory Pált küldte a váradiak megsegítésére, aki leverte Lőrinc pap seregét. Még ugyan ebben az évben Perényi Ferenc lett a váradi püspök, aki 1526-ban a háromezer fős serege élén részt vett a törökök elleni mohácsi csatában, ahol akárcsak II. Lajos király, ő is elesett.

A mohácsi vész (1526) után kihunyott a középkori Várad ragyogása. Mohács után kettészakadt az ország - írja Bunyitay Vince -, a trón, a vallás, de kettétört Várad püspöki botja is. Két királya lett az országnak, I. Ferdinánd és Szapolyai János. Az utóbbi Czibak Imrének adományozta a bihari főispánságot a váradi püspökséggel együtt, míg I. Ferdinánd király Macedóniai Lászlót nevezte ki püspöknek, de ő csak névleges egyházfő maradt, ugyanis Ferdinánd hatalma nem ért el Váradig. Czibak Imrét az időközben Magyarország kormányzójának választott Ludovico Gritti 1534 nyarán a Felmér melletti táborban meggyilkoltatta. Szapolyai János ekkor Martinuzzit, másképp Utyesenich Fráter Györgyöt nevezte ki váradi püspöknek, aki egyben az ország kincstartója is volt. Az ő püspöksége alatt Várad Szapolyai János országának mintegy fővárosa lett, aki ettől kezdve gyakran időzött Váradon, ahol 1536-ban országgyűlést is tartott. 1538. február 24-én itt köti meg Ferdinánddal a váradi békét. Mindezek hatására Várad szépen fejlődött, új városnegyedek épültek, mint Kandia. A források a lakóházak számát 3000-re, a lakosságát 15-20 ezerre becsülték. Fráter György 1550-ben kiadta Kolozsváron a Váradi Regestrum nyomtatott változatát. A váradi püspökség határai kiterjedtek Bihar és Békés vármegyére, a mai Arad vármegyének a Fehér-Körös jobb oldalán lévő részére és a Kolozs vármegyei Kalotaszegre.

1541-ben a törökök elfoglalták Budát, ahonnan nagy menekültáradat indult el. Ennek egy része Váradra jött, közülük sok kézműves, közember és pap telepedett le Olasziban. Ez időtől számítjuk Erdély különválását, majd az Erdélyi fejedelemség létrejöttét. 1552-ben Köleséri Kristóf lép fel Luther tanaival Váradon. 1557-ben, Izabella királynő híve, Varkocs Tamás elfoglalta a várat, lefoglalta a káptalan minden birtokát. Ez a reformáció győzelmét is jelentette. Megszűnt a római katolikus püspökség, az egyház legértékesebb tárgyait a Báthoriak ecsedi várába menekítették. Várad első reformátora Czeglédi György volt, akit Varkocs hívott meg 1557-ben. A város polgárai áttértek a protestáns hitre. A váradi zsinat 1562-ben elfogadta az új hitvallást, és megválasztotta szuperintendensnek Melius Juhász Pétert.

Várad Erdély legfontosabb végvára lett. Fejedelmei második fővárosuknak tartották. A főkapitány rangja felértékelődött, tulajdonosa a fejedelem után a második ember lett. Hadbaszállás esetén, amely a határon túlra szólította a fejedelmet, a váradi főkapitány volt a

helyettese. Várad főkapitányai közül Báthory István, Báthori Kristóf, Bocskai István, II. Rákóczi György fejedelmi trónra került. 1559-ben a somlyói Báthory Istvánt nevezték ki főkapitánnyá. Az ő vezetése alatt kezdték meg az új vár építését. Miután 1571-ben az erdélyi rendek fejedelemmé választották, még nagyobb hangsúlyt fektetett a vár építésére. Az olasz későreneszánsz szellemében, az akkori modern új olasz erődítési rendszer alapján építették át, lényegében 1570 és 1596 között. Hatalmas, szabályos ötszögű, szögletein földdel feltöltött füles bástyákkal erősített vár tervezőjét nem ismerjük. Olasz építészei közül csupán a hetvenes, nyolcvanas években ott dolgozó Pietro Ferrabosco, Ottavio Baldigara és Domenico Ridolfino, valamint a kilencvenes évekbeli Simone Genga nevét ismerjük.

Miután Báthori István Lengyelország királya lett 1576-ban, a fejedelmi székben Báthori Kristóf követte, aki 1580-ban egy kiváltságlevelet adott ki. Abban Várad polgárait hasznos szolgálataikért, vitézségükért nemességre emelte, egyben címert adományozott a városnak. Báthori Zsigmond 1588-tól lett Erdély fejedelme, de 1594 júniusában lemondott, majd augusztusban visszavette a fejedelemséget, de ekkor már a váradiak azt mondták a követeknek, hogy lemondásakor hűséget esküdtek Rudolf királynak. Miksa főherceg védelmét kérték mind Báthori, mind a török ellen. A főherceg sereget küldött a vár védelmére, amely így a császár, egyben magyar király kezére került. 1598-ban a törökök sikertelenül ostromolták a várat. Ezután Bocskai István ostromolja két éven keresztül, 1604-1606 között, s csak miután a kiéheztetett őrség megadta magát, tudta elfoglalni a várat. 1613-1618 között, Bethlen Gábor fejedelem idejében, Rhédey Ferenc kapitány kinevezésével, felújították a külső védműveket és a Bethlen-bástyát. 1619-ben a fejedelem lebontatta a romos középkori épületeket és Giacomo Resti segítségével egy ötszögletű reneszánsz palotát építtetett, amely csak Rákóczi György idejében készült el, 1650 körül. Ez volt Középkelet-Európa legnagyobb reneszánsz palotája. Az eredeti palotából mára csak egyes részek maradtak meg, mivel átépítették kaszárnnyává.

A nagy fejedelmek, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György és felesége, Lorántffy Zsuzsanna idejében felvirágzott a város. Támogatták a református egyházat, kollégiumot létesítettek. Hoffhalter Raffael, lengyel származású nyomdász 1565-ben telepedett le Váradon és indította el nyomdáját. Hoffhalterék után hatvan évvel újra fellendült a váradi könyvnyomdászat Szenczi Kertész Ábrahám vezetése alatt. A nyomda felállítását a nagyon hiányzó Biblia kinyomtatása indokolta. Szalárdi János Siralmas krónikája szerint a nyomdát Bethlen István hozta Luneburgumból, a tojásdad metszésű betűket pedig I. Rákóczi György 1640-ben. 1653-ban látott napvilágot az *Approbatæ Constitutiones Regni Transilvaniae* (Az erdélyi királyság jóváhagyott határozatai). A Váradi Biblia nyomtatását 1657-ben megkezdték, Tótfalusi Kis Miklós szerint 1500, Bod Péter szerint 1000 példányban. Nem tudták befejezni az 1660-as török ostrom miatt, de sikerült a nyomdát és a Biblia kinyomtatott íveit kimenekíteni a várból és Kolozsvárra szállítani, ahol befejezték a munkát. A református kollégium I. Rákóczi György és Lorántffy Zsuzsanna pártfogását élvezte: pénz és ingatlanok adományozásával támogatták. A református kollégium nagy hírnévnek örvendett külföldön is. Tanára volt Köleséri Sámuel professzor, aki héber és görög nyelvet tanított, ő látta el széljegyzetekkel a Váradi Bibliát. Mártonfalvi György volt a kollégium utolsó professzora, aki a Várad védelmében el nem esett diákokkal Debrecenbe költözött, ahol meghonosította azt az oktatási rendszert, amelyet Váradon épített ki, s ettől számítjuk a debreceni kollégium felvirágzását.

Várad elestét II. Rákóczi Györgynek a törökök által ellenzett, szerencsétlen végű lengyel hadjárata okozta. Szejdi Ahmed budai pasa 1660 májusában végigpusztította Bihart és a Szilágyságot, majd május 22-én Szászfenes mellett összecsapott Rákóczival. A fejedelem elvesztette a csatát, súlyos fejsérüléssel Váradra szállították, ahol június 7-én meghalt. Július 13-án a törökök ostromolni kezdték Váradot. Ali temesvári és Szejdi Ahmed budai pasa 60 ezer főnyi egyesített seregével megszállta Váradot. A vár őrsége a szükséges 4-5000 helyett

mindössze 850 főből állott, zömében kiképzetlen újoncok, városi polgárok, diákok alkották. A védők hősiesen ellenálltak, de végül 1660. augusztus 28-án, a 46 napi ostrom után a megmaradt 300, többnyire sebesült védő, a túlerővel szemben feladta a várat. A törökök a vár bevétele követően elpusztították az értékes királyszobrokat. A városban bevezették a muzulmán közigazgatást. A váradai török világról Evlija Cselebi számolt be, aki a vártól nyugatra levő úgynevezett Nagyvárosról és a Köröstől északra levő Olasziról írt. A törökök számtalan dzsámít, mecsetet, palotát emeltek az újjáépített városban. Virágzott a kereskedelem, Várad a keleti áruk legnagyobb vásárává lett.

Várad ellen először 1688-ban indítottak osztrák felmentő sereget. A következő év tavaszán megkezdtek a város körülzárását, 1691 októberében elfoglalták Olaszit, majd a Kálvária-hegyről ágyúzni kezdték a várat. A vár ostroma 1692 májusában kezdődött Donath Heissler generális vezetésével. 1692. június 6-án a törökök, szabad elvonulás mellett, feladták a várat. Kivonulásukat követően, június 8-án Benkovich Ágoston váradai katolikus püspök ünnepi hálaadó istentiszteletet tartott kinn a szabadban, sátor alatt, mivel templom ekkor egy sem volt Váradon. A város romokban hevert, a vártól nyugatra és az egykori Velence helyén egyetlen ház sem maradt épen. Csak Olasziban maradt 102 ház lakható állapotban.

A várat lefoglalta a császári katonaság. Benkovich püspök-főispán Olasziban új hajlékot építtetett, ide került a megye székhelye, s a mai olasz református templom szomszédságában építtette fel a székesegyház szerepét betöltő első templomocskát, fából. Ezt később a rutén görög katolikusok kapták meg, ma ortodox templom. A Rákóczi-szabadságharc idején a kurucok nem tudják elfoglalni a várat, hétéves ostromzár után sem. Mivel a város lakossága a Rákóczi-szabadságharc idején végig kitartott a császári helyőrség mellett, III. Károly magyar király (VI. Károly osztrák császár) 1712. november 27-én császári dekrétummal megerősítette a II. Rudolf által 1600-ban a váradiaknak adományozott összes kiváltságokat, többek között a címer és pecsét használatának jogát. Ezt követi az ún. barokk újjáépítési korszak. 1725-ig helyreállítják a vár védműveit, rendbetették a palotát. 1775-1776 között még egy emeletet húztak a palotára és megépítették a ma is álló helyőrségi templomot. 1783-ban II. József császár rendeletével a várat kaszárnyává nyilvánították.

1717-től Csáky Imre püspök felépítteti a mai Szent László-templomot, a második székesegyházat. Öccse, Csáky Miklós püspök a bejárattal szemben - a jelenlegi városháza helyén - felépíttette a püspöki palotát és a papnevelő intézetet. A Csáky Miklós püspök kezdeményezésére 1740-ben alapított, de működését csak 1745-ben megkezdő szeminárium nyomda a 18. század folyamán Várad egyetlen tipográfiája volt. Rendre visszatérnek a jezsuiták, a ferencesek, a pálosok, a premonstreiek. Gyöngyössy kanonok behozta az irgalmasokat, és felépíttette a rendházat és a templomot, amely ellipszis alakú kupolájával építészeti ritkaság. A rendház épületében most is kórház van. Itt nyílt meg Várad első patikája, máig is van ott gyógyszertár. 1771-ben Szentzy István kanonok betelepítette a Szent Orsolya-apácákat, rendházat és iskolát építtetett számukra. Ez a mai Ady Endre Líceum. Salamon József kanonok árvaházat építtetett a Szent József Fiúnevelő Intézetnek, ma ebben székel a Tanfelügyelőség. 1752-ben, Forgách Pál püspök idejében megkezdődött az új székesegyház, majd 1762-ben, Patachich Ádám püspök idejében az új püspöki palota építése. A székesegyházat Kollonitz László püspök szentelte fel 1780. június 25-én. 1753-ban megkezdtek a Kanonok sor építését, majd 1875-ben fejezték be az utolsó, tizedik épületet. Az 1773-ban elűzött jezsuiták után, a premonstreiek szervezték újjá a fiúk gimnáziumi oktatását, az Orsolya-rend pedig a leánynevelést vállalta fel.

1777-ben Mária Terézia megalapította a görög katolikus püspökséget, és neki adományozta a római katolikus püspökség belényesi uradalmát. Az első unitus püspök Moise Dragoş (Drágossi Mózes) lett. 1788-ban megszervezték papnevelőjüket a jezsuiták volt rendházában. Szent Miklós-székesegyházukat Ignatie Darabant püspök kezdte építtetni 1800-ban, majd Samuil Vulcan püspök idejében fejezték be, 1810-ben. A többi felekezet csak II. József

türelmi rendelete (1781) után foghatott templom építéséhez: a görögkeleti egyház 1784-ben emelte a Holdas templomot, a reformátusok 1784-ben építkeztek Olasziban, 1835-ben Újvárosban, az evangélikusok 1811-ben. A zsidók 1790-ben kaptak letelepedési engedélyt, első zsinagógájukat 1803-ban emelték Velencén. 1780-ban megnyílt a Királyi Jogakadémia. A Tiszántúl fiatalosága itt ismerkedik meg a jog- és társadalomtudományokkal, itt készült fel a nemzeti reformokra. A románságnak is több személyisége került ki innen, köztük Emanuil Gojdu. E magasabb kultúrával való érintkezés vonta maga után azt, hogy Samuil Vulcan püspök cirill helyett latin betűkkel adta ki Váradon pásztorleveleit. Várad latin műveltsége megtörte a bizánci szláv-görög hatáskört, kiszabadította belőle a román egyházat, és szabaddá tette az utat a latinosság, a nyugathoz való közeledés előtt. 1789-ben rendeletet adtak ki a gyermekek kötelező iskolába járásáról. 1798. augusztus 26-án a Fekete Sas Szálló nagytermében tartották az első magyar nyelvű színi előadást, bár nem minden előzmény nélkül, ugyanis már a 17. században játszottak rögtönzött színpadon a református gimnázium hallgatói, majd később a jezsuiták kollégiumában is előadtak, a latin mellett, magyar nyelvű színdarabokat.

A 19. században Várad az Alföld egyik legtekintélyesebb városává fejlődött. 1801-ben bevezették a közvilágítást, először gyertyával, majd 1803-tól olajmécsesekkel. Új szociális intézmények létesültek: a Grósz család szemkórháza és az országban szinte páratlan Bábaképző Intézet mellett a vármegye hasonló jótékony intézetet alapított 1806-ban, Biharmegyei Közkórház néven. Később felállította a Koldusápoló Intézetet. 1836-ban óriási tűzvész pusztította a várost. Leégett Újváros, Váralja és Velence nagy része, mintegy ötszáz ház. A 18. század és a reformkor barokk és klasszicista épületei közül nem sok maradt meg.

Az 1848-as forradalom és szabadságharc idején jelentős szerep jutott Váradnak. Itt volt a honvédség hadfelszerelési központja. Gyártottak itt kardokat, egyenruhákat, lószerszámot, a lőpormalmok Szőlőson, az ágyúöntödék Szentmártonban működtek. Kossuth Lajos a magyar Birminghamnek nevezte Váradot. Meg kell említenünk a forradalom itteni hőseit is: Nagy Sándor József honvéd tábornokot, az aradi vértanút, Szacsvey Imre országgyűlési képviselőt, akit Pesten végeztek ki, Bémer László püspököt, akit előbb halálra, majd húszévi várfogságra ítélték, Rulikowski Kázmér dzsidás kapitányt, akit Váradon lőttek agyon. 1848-ban a két testvérváros, Várad-Újváros és Várad-Olaszi közös követválasztási jogot kapott. Így valósult meg a régóta óhajtott egyesítés. Ettől kezdve beszélhetünk Nagyváradról. Polgármesternek Bölönyi Menyhért lett kinevezve. Végül 1850-ben, a már régóta együtt élő Várad-Újvárost, Várad-Olaszit, Várad-Velencét és Várad-Váralját közös közigazgatásba szervezik. Az egyesült város első polgármestere csak rövid ideig, 1851. június 25-ig maradt tisztségében, helyette Csorba Jánost nevezték ki polgármesternek. 1853-ban Nagyváradon összesen 2468 ház volt, 19.800 lakossal. A város vezetése szempontjából az újabb fordulópontot 1861. január 27. jelentette, ekkor tért vissza a város a régi alkotmányos jogaihoz, megválasztották az új tisztkart, élén Lukács György polgármesterrel. Az 1861 januárja és 1867. május 15. közötti időszakot a provizórium alatti közigazgatásként tartják számon. A kiegyezést követően, 1867-től Nagyváradon is bevezették az alkotmányos közigazgatást. Még májusban megtartották az első alkotmányos tisztújító közgyűlést, amelynek során ismét polgármesterré választották Lukács Györgyöt, aki 1875-ig töltötte be ezt a tisztséget, egészen a belügyminisztériumba történő kinevezéséig. Ekkor a polgármesteri széket Sal Ferenc foglalta el. 1870-ben Nagyváradot felvették a törvényhatósági joggal felruházott városok sorába, de a rég áhított szabad királyi város címet soha sem kapta meg. A városnak ekkor 28.698 lakosa volt.

A dualizmus korszaka a tőkés civilizáció kibontakozását, az urbanizáció felgyorsulását, egy pezsgő, minden újra fogékony, viszonylag korszerű település kialakulását jelentette. Nagyvárad ipara az 1850-es évek után indult fejlődésnek, főleg a malomipar, a szeszgyártás és a téglagyártás virágzott, de volt gépgyártás, hús-, bőr-, építőanyag-, festék-, textilipar,

ruha-, gáz- és műtrágyagyár is. A váradi állomásra 1858. április 4-én futott be az első vonat, Püspökladány felől. 1873-ban az utcákon már gázlámpákkal világítottak., 1906-tól pedig elektromos izzólámpákkal. A nyersanyagokat és a késztermékeket szállítani kellett, s ez szükségessé tette a városi vasúthálózat kiépítését. 1884-ben megalakult a Nagyvárad Gőzmozdonyú Közúti Vaspálya Részvénytársaság. Ez volt Nagyvárad villamos vasútjának az őse. A Nagyvárad Gőzmozdonyú Közúti Vaspálya Társaság kiépít három villamosvonalat, megrendel tizennégy Siemens (SSW) villamos motorkocsit a győri vagongyártól és felveszi a Nagyvárad Városi Vasút elnevezést. A remíz a Nagyvásártér déli részén építetik meg, az áramellátást két darab 185 kW-os Ganz áramátalakítóval biztosították. A tehervágányokat is villamosítják, melyre két villamos mozdonyt vásárolnak. A vasútvonalak fokozatosan behálózták a várost. 1923-ban szüntették meg. 1906 márciusában indultak el az első villamosok. 1885-ben történt az első vízmű üzembe helyezése. A város vízvezeték-hálózata 1894-96 között épült.

Már 1880 körül a Perge-Rozslyay cég foglalkozott gazdasági gépek és eszközök gyártásával, majd 1894-ben Gitye Demeter géplakatosműhelyét ekegyárrá alakítja át. 1892-ben megalakul a Tátray S. Rt. Vasöntöde, amely kis vasúti kocsikat, vasszerkezeteket, ekéket gyárt. Nagyvárad legfejlettebb iparága ebben az időben a nyomdaipar volt, amely gazdag tradíciókra tekint vissza, élén a későbbi híres Sonnenfeld nyomdával. A tőkefelhalmozás eredményeként fontos szerepe lesz az élelmiszeriparnak, mégpedig a malom- és szesziparnak. Ezek nemcsak versenyképesek, hanem minőségi árukat termeltek. Az 1880-as években megjelennek a gőzhengermalmok, amelyek nagy lépést jelentettek. Beindulnak a finomítók, likőrgyárak, éter-, ecet-, és gyógyszerkészítmények gyártása. Bár a sörgyártás már az 1850-es években meghonosodott, majd kisebb válságokon ment át, újra megerősödik és a Dreher-Haggenmacher sörgyár beindulásával a 19. század végén híressé válik. A mészáros és hentes készítményekkel foglalkozó iparág is megerősödik. Példa rá az 1900-ban beindult Pontelli-féle szalámigyár. A fokozatos igények nyomán kifejlődik a vegyipar is. Egyik legjelentősebb képviselője az 1872-ben alapított légszeszgyár, amely a város világítását is ellátta. Ezekben az években létesül a Műtrágyagyár Rt. és a Vály-féle szikvízgyár.

1887-ben létesítették a távíróállomást, amely 1898-tól éjjel-nappal működött. A telefont Róth János állította fel 1888. április elsején, 18 előfizetővel. A városi telefonhálózat 1899. január elsején került állami kezelésbe, 300 előfizetővel. Az ipar és a kereskedelem hiteligényeit a századfordulón négy bank szolgálta ki: a Bihar Megyei Kereskedelmi, Ipar és Termény Hitelbank (1868), a Gazdasági és Ipari Bank (1890), a Leszámítoló és Jelzálogbank (1899), az Osztrák-Magyar Bank. Működött még négy takarékpénztár (ezek közül a Nagyvárad Takarékpénztár volt Várad első pénzüzetete, még 1847-ben alakult), és négy takarékszövetkezet. A román polgárság 1899-ben megalapította saját pénzüzetetét, a Bihoreana Takaré- és Hitelintézetet. 1908-ban már 16 pénzüzetet működött a városban: 9 bank, 7 takarékpénztár, s mellettük 11 hitelszövetkezet. A 19. század közepén fellendült a kulturális, egyben a színházi élet is. 1858-ban felépült a Nyári színpódium, amely 200 személyt fogadott be, majd 1870-ben átépítették 600 személyesre. 1872-ben megalakult a Bihar Megyei Régészeti és Történelmi Egylet, amely lerakta a bihari múzeum alapjait. 1895-ben épült fel a múzeum épülete, Rimánóczy Kálmán tervei alapján (ma gyermekpalota). Itt helyezték el Ipolyi Arnold püspök hatalmas értékű gyűjteményét. Az egylet múltja rendkívül gazdag. Olyan nagynevű egyházi és tudományos emberek járultak hozzá, mint Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Schlauch Lőrinc, Bunyitay Vince, Fraknoi Vilmos, Karácsonyi János, Némethy Gyula, Biró József. 1892-ben alakult meg a Szigligeti Társaság közművelődési egyesület. Egymás után több újság jelent meg: a Bihar 1862-ben, a Nagyvárad 1870-ben, amely egyben a legrégebbi partiumi napilap volt. 1875-ben a Szabadság, 1895-ben a Tiszántúl, 1896-ban a Nagyvárad Napló, amelynek később munkatársa lett Ady Endre is Sal Ferencet dr. Bulyovszky József (1897-1901), majd Rimler Károly (1901-1919) követte a polgármesteri

székben. És ezzel el is jutottunk a 20. század hajnaláig, amely soha nem látott fejlődést hozott Nagyvárad számára.

A 20. század elején a társadalom jelentős átalakuláson ment keresztül. Meghatározó szerepet játszott ebben a polgárosodás, amelynek a gazdasági élet átalakulása és a politikai viszonyok megszilárdulása biztosított kedvező hátteret. A fejlődés döntő tényezője volt az 1885-ben megalakult Ipartestület tevékenysége. A századfordulóra a kisipar mellett már jelentős nagyvállalatok is voltak a legkülönbözőbb iparágakban. 1900-ban 1324 iparos, 1904-ben, Bertsey György ipartestületi elnök működési ideje alatt már 1741 iparos, 1660 segéd és 968 tanonc dolgozott 67 különböző iparágban.

A századforduló környékén a cégek technikai felszereltsége egyre jobban kidomborodik és mind jobban nő versenyképességük. A technikai felszereltség terén élen jártak a következő cégek: Léderer és Kálmán-féle szeszgyár, Moskovits Mór és Fia szeszgyár, Löblé Henrik szeszfinomító, Berger Dániel szesz- és élesztőgyár, Moskovits Adolf és Fiai szesz- és élesztőgyár, Egyesült László és Hunyadi-gőzmalom, Weinberger Jakab és Fia Emília-gőzhengermalom, Janky és Társa francia cognac gyára, Pontelli- féle szalámigyár, Perge és Rozsly lakatosgyár, Campbells és Sands légszeszgyár, Moskovits Farkas és Társa csizma- és cipőgyár, Nagyváradi Műtrágyagyár. Az 1903-as világgazdasági válság komoly megrázkódtatást okozott a legtöbb vállalat életében, de néhány kényszerű csódtól eltekintve, viszonylag kissé lelassuló termeléssel, átvészelték ezt a nehéz időszakot. Jelentős esemény ebben az időben az 1903. december 15-én beindult Villanytelep, amellyel megkezdődik a villamos energia térhódítása városunkban. Ez után új iparágak jelennek meg Váradon, éspedig bőrszírgyár, kalapgyár, szénsavgyár, kenyérgyárak, rézöntöde és bőröndgyár. Majd a meglevő malmok modernizálódnak. 1910-ben beindul a városi jéggyár. Így az 1911-es évre Nagyvárad igazi iparvárossá alakul át. 1906. április 25-én ünnepélyes keretek között megindul a villamosközlekedés a következő vonalakon:

Az I-es vonal: Főpályaudvar-Fő utca-Bémer tér-Kishíd-Szent László tér-Kossuth utca-Nagyvásár tér-Kolozsvári utca-Várad-velencei pályaudvar

A II-es vonal: Szent László tér-Teleki utca-Aradi út

A III-as vonal: Szent László tér-Kert utca-Rhédey-kert

A korszerű ipar a kereskedelemmel együtt a városfejlődés meghatározó tényezőjévé vált, amely a leglátványosabban az urbanizáció terén mutatkozott meg. A lakóházak száma 1869 és 1910 között csaknem megkétszereződött, ami egyúttal minőségi változással is járt. A városközpontban a régi földszintes házakat modern bérházak és paloták váltották fel. A század elején épültek a város arculatát meghatározó palotasorok. Nagyvárad a szecesszióknak közép-európai viszonylatban egyik jellegzetes városává vált. Olyan jelentős képviselői voltak, mint Komor Marcell, Jakab Dezső, Sztarill Ferenc, Mende Valér, Vágó József és László, idősebb és ifjabb Rimanóczy Kálmán. Nagyvárad az akkori Magyarország egyik legtekintélyesebb nagyvárossá nőtte ki magát. És e hatalmas fejlődésben döntő szerepe volt a város zsidó közösségének. E gazdasági fejlődéssel összefügg az is, hogy Nagyvárad a modern magyar irodalom megteremtője, A Holnaposok városa lett. A híres Emke kávéházban találkoztak

A Holnaposok, mint Ady Endre, Juhász Gyula, Dutka Ákos, Emőd Tamás, Babits Mihály, Balázs Béla, Miklós Jutka. Nem véletlenül nevezték Váradot Pece-parti Párizsnak.

Az első világháború kirobbanása gyökeresen megváltoztatta a város életét. A munkaképes férfiak többségét behívták katonának, az ipari termelés visszaesett. Négyévnyi hadviselés után a fronton felbomlott a rend, 1918. október 17-én gróf Tisza István miniszterelnök bejelentette a háború elvesztését, és célként a lehetőleg előnyös békekötést jelölte meg. Október 12-én a magyarországi és erdélyi Román Nemzeti Párt végrehajtó bizottsága Nagyváradon kinyilvánította a románság azon jogát, hogy maga döntsön saját sorsáról a szabad népek

sorában. E nyilatkozatot 1918. október 18-án felolvasták a magyar parlamentben is. 1918. október 24-én Budapesten a hatalom a több párt összefogásából létrejött Nemzeti Tanács kezébe került. Elnökké gróf Károlyi Mihályt választották. Október 30-án Budapesten kitört a forradalom, másnap József főherceg Károlyit nevezte ki miniszterelnöknek. November 16-án a magyar országgyűlés feloszlatta önmagát, a Nemzeti Tanács kikiáltotta a Népköztársaságot, ezzel Magyarország jogilag is kivált a Monarchiából.

1918. november 20-án a magyarországi románok Nemzeti Tanácsa kiáltványban hirdette ki az ország románlakta területeinek csatlakozását Romániához. 1918. december 1-jén a gyulafehérvári gyűlés kimondta Erdély és Románia egyesülését. Károlyi Mihályt 1919 tavaszán lemondatták, kikiáltották a Tanácsköztársaságot, a hatalmat a kommunisták ragadták magukhoz, a kormány élére Kun Béla került. A kommunisták bevezették a proletárdiktatúrát, de hatalmuk 1919 nyarára összeomlott. Időközben 1918. október 31-én Nagyváradon is létrehozzák a Magyar Nemzeti Tanácsot, majd november 3-án a Román Nemzeti Tanácsot is. November 13-tól Ágoston Péter lett Bihar megye főispánja. 1919. március 22-én Nagyváradon is kezdetét vette a Tanácsköztársaság uralma, munkástanácsok jönnek létre, március 27-én létrehozzák a „vörös hadsereget” is. A román hadsereg közeledtének hírére, a vörösök április 19-én elhagyták a várost, Nagyvárad vezetése ismét visszakerült Rimler Károly polgármester kezébe. Félve a vörösök visszatértétől, a városvezetés küldöttsége Traian Moşoiu tábornok elé sietett, fogadva őt a román csapatok élén.

A román királyi hadsereg 1919. április 20-án vonult be Nagyváradra, és hivatalosan is átvették a város kormányzását. A Román Nemzeti Tanács 1919. április 21-én jegyzőkönyvbe foglalta Nagyváradnak a Romániához való csatlakozását követő új jogi és politikai helyzetét. Április 26-án az erdélyi kormányzótanács megbízottjaként Nagyváradra érkezett Aurel Lazăr és átvette a hatalmat a román hadsereg nevében. 1919 júniusában Rimler Károly polgármester nyugdíjaztatási kérelmét elfogadták. A város első román nemzetiségű polgármestere Coriolan Bucico lett, aki 1920. július 31. és 1926. július 1. között vezette a várost. A Trianonban 1920. június 4-én aláírt békeszerződés szentesítette az új határokat, így Nagyváradnak Romániához való csatlakozását is.

A város új neve Oradea Mare lett. A román adminisztráció bevezetését követően átszervezték a Polgármesteri Hivatalt, a hivatalos nyelv a román lett. 1919 áprilisa és 1944 szeptembere között összesen 21 polgármester állt a város élén, volt akit többször is megválasztottak, vagy ideiglenesen kineveztek. Átszervezték az iskolarendszert, egyre inkább tért nyert a román kultúra. Az új közigazgatási törvény alapján 1925 júniusától a város hivatalos neve Oradea lett, az addig használt tükörfordítású Oradea Mare helyett. A gazdasági élet konszolidációját az 1929-ben kirobbant gazdasági válság szakította meg, amely nagyméretű munkanélküliséghez vezetett. Károly király diktatúrája idején, 1938-tól felszámolták az egyesületeket, politikai pártokat, szervezeteket, a polgármestert a királyhoz hű emberek közül nevezték ki. Veszett háború, forradalom, politikai változások, államalakulat-csere, mindezek súlyosan érintették városunk lakóit. Ebben az új helyzetben a magyar iparos társadalom szükségesnek látta megalapítani egy érdekvédelmi egyesületet, amelynek egyelőre az Iparosok Temetkezési Egyesülete nevet adták. A magyar iparosok tevékenységébe fokozatosan bekapcsolódnak a román iparosok is és jó együttműködés alakul ki közöttük. A törvényhozás 1934-ben megszünteti az ipartestületek intézményét, és helyette a munkakamarát létesítette, átvéve minden ingó és ingatlan vagyonukat.

Ebben az időszakban fokozatosan kialakul a háztartási javak tömeges termelése, s mind inkább vezető szerepet töltenek be az ipari termelésben. A fent vázolt viszonyok dacára a gazdaság fejlődik, egészen a nagy gazdasági világválságig (1933), amelyben szinte minden vállalat megrokkant. Miután nagy nehezen talpra álltak, pár évi fellendülés után, 1937-ben újabb válság rázta meg a nemzetközi gazdasági életet. Hogy a válságból kiláboljanak, mindinkább a hadiipar kerül előtérbe. Ebbe az irányba fejlődnek a nagyváradai iparvállalatok

is. A válság ellenére még más iparvállalatok is megmaradtak és fejlődtek. Példa erre az alábbiakban felsorolt üzemek és gyárak névsora: Váli Péter-féle szikvízgyár, Reich József folyékony szénsav és oxigén gyára, Steiner László kenyérgyára, Széles Kálmán műasztalos üzeme, Mokos-féle kelmefestő és tisztító üzem, Mandel Sándor Norma-vegyigyára, Carmen cipőgyár, Heller és Deutsch kalapgyár, Rippner Farkas fésű- és hajdísszű gyára, Leichner József szőrmegyára, Nagy István Viktória-csokoládégyára, Wasserstrom Sándor téglagyára, Hertz Sándor bőrgyára, Messinger Ádám Veszta-vegyszer és gyógyszergyára, Petrovics Mihály csokoládégyára, Silberman Andor Fibrá-textilgyára, König Vilmos és Klein Simon kalapgyára, Metzen Sámuel Majestic-bőrgyára, Zankl és Fiai festékgár, Dreher-Haggenmacher sörgyára, Feldmesser Jenő Klotild-vegyészeti gyár, Krautlein Hans harisnyagyára, Weisz Kálmán és Regner fonoda és textilgyára, Weisz Jenő és Ocsay Viktor Wee-Go-cipőgyára, Grünwald Jenő redőnygyára, Haas Siegfried Cristalína-demizsongyár, Silberman József Esta-Sun-vegyigyára, Lorenz-féle mérleggyár, Phöbus vasgyár, Melocco művek cementárugyár és építési vállalat, Városi vízmű, a Morgan cég telefonközpontja. Jelen felsorolásban nem tettünk említést azokról az iparvállalatokról, amelyeket már eddig is bemutattunk, hiszen ezek túlnyomó többsége ebben az időben is működött. A nagyváradi üzemekbe is lassan beáramlott az idegen tőke, a francia, német, amerikai stb., amelynek eredményeként az üzemeket modern gépekkel és technológiákkal szerelték fel.

A 40-es évek közepére Nagyvárad nyolc villamosvonallal rendelkezett. A személyforgalomra használt vonalhálózat hossza 19,3 km, a teljes vágányhossz az iparvágánnyal együtt 41,2 km, amelyhez több mint 30 vállalat csatlakozott. A kocsipark pedig több mint harminc motor- és tíz pótkocsiból, öt villamosmozdonyból és három gőzmozdonyból állott. A vállalat emellett saját tehervagonokkal is rendelkezett. A két világháború között 23 nyomda, és 46 pénzintézet működött. 1936-ban 1410 kereskedelmi vállalat volt bejegyezve. 1931-ben nőtt a kórházak száma, 1933-ban húsz gyógyszertárral Nagyvárad az első helyre került Erdélyben.

Az impériumváltás az egyházakban is jelentős változást hozott. Megalakult az ortodox püspökség a városban, 1921. április 21-én Roman Ciorogariu foglalta el a püspöki széket. A trianoni békeszerződés következtében a partiumi és bánági református egyházközségek az 1921. augusztus 16-án Nagyváradon megtartott értekezleten kimondták a Királyhágómelléki Református Egyházkerület megalakulását. A püspöki székhely Nagyváradon lett (amely addig Debrecenben volt), püspöknek pedig Sulyok Istvánt, az addigi bihari egyházmegye esperesét választották.

A bécsi döntést követően, 1942. január 1-jétől a Királyhágómelléki Református Egyházkerület ismét beépült a Tiszántúli Egyházkerület testébe. A Nagyváradi Római Katolikus Egyházmegye egy része a trianoni békeszerződés után Magyarország területén maradt, ahol létrehozták a debreceni apostoli kormányzóságot. A püspökség székhelye, gróf Széchenyi Miklós püspökkel az élen, továbbra is Nagyváradon volt. A püspök 1923. december 6-i halálát követően a román királyi hatóság hosszú időre nem engedélyezte megyés püspök kinevezését, ideiglenes főpásztorok vezették az egyházmegyét. A Szentszék és Románia 1929-ben megkötötte a konkordátumot, ennek értelmében megszüntették a nagyváradi egyházmegyét, és összevonták a szatmárral. Az új, Szatmári és Nagyváradi Latin Egyházmegye püspöke Fiedler István, az addigi temesvári kanonok lett. Őt 1939-ben politikai okokból lemondatták, az egyházmegye vezetésével a Szentszék Márton Áron gyulafehérvári megyés püspököt bízta meg, aki egészen 1942-ig apostoli adminisztrátora volt az egyházmegyének. A bécsi döntést követően a bihari egyházmegye két része ismét egyesült (néhány dél-bihari plébánia kivételével, amelyeket egy belényesi apostoli kormányzó irányított). Noha a Szentszék 1941-ben különválasztotta a nagyváradi püspökséget a szatmáritól, püspököt mégsem kapott Nagyvárad: Scheffler János szatmári püspök adminisztrálására bízták, apostoli kormányzói minőségben. A görög katolikus püspökség életében nem okozott változást az impériumváltás, így 1921-től már négy püspök székhelye

lett Nagyvárad: a római katolikusé, a görög katolikusé, az ortodoxé (vagy görögkeletié) és a reformátusé.

Az 1940. augusztus 30-i bécsi döntés alapján Észak-Erdélyt visszacsatolták Magyarországhoz. Nagyváradra 1940. szeptember 6-án vonultak be a magyar csapatok, Horthy Miklós kormányzóval az élen. Az új körülményeknek megfelelően átszervezték a közigazgatást, egy rövid ideig, 1940. szeptember 25-ig katonai adminisztrációt vezettek be. Ugyanazon év novemberében Hlatky Lászlót nevezték ki a város főispánjának, november 16-tól pedig Soós István lett a polgármester. A háborús körülmények miatt a gazdasági élet nagy nehézségekkel küzdött. 1944 tavaszán a német csapatok megszállták Magyarországot. Nagyváradra március 27-28-án vonultak be a németek. Az események hatására a nagyváradai születésű Soós István polgármester lemondott, helyét Gyapay László, az addigi alpolgármester vette át. Május 3-tól a Gestapo a helyi csendőrség segítségével megkezdte a zsidó lakosságnak a váradai gettóba hurcolását, csaknem 25 ezer ártatlan embert, ahonnan az auschwitz-i és dachau-i megsemmisítő táborokba szállították őket.

A háború vége felé Nagyváradot kétszer bombázták a szövetséges légi erők, 1944. június 2-án és szeptember 6-án, amelynek során sok épület megsemmisült és sok lakos elpusztult. 1944. szeptember 27-én a szovjet és román csapatok behatoltak a városba, de visszaszorították őket az ellentámadásba lendült német és magyar csapatok. A Tudor Vladimirescu hadosztály és a Vörös Hadsereg csapatai 1944. október 12-én foglalták el a várost. November 11-én szovjet katonai adminisztrációt vezettek be, egészen Petru Groza 1945. március 6-i kormányalakításáig. Nagyvárad ismét a királyi Románia része lett. 1945 márciusában kinevezték a város első munkás polgármesterét, Ványai Károly személyében. Gyakorlatilag Nagyvárad politikai és közigazgatási vezetését a helyi kommunisták vették át, bár kisebbségben voltak a Szociáldemokrata Párttal és a Nemzeti Parasztpárttal szemben. Az 1946-ban megtartott - és mint utólag kiderült meghamisított - választások országos viszonylatban, de Biharban is a kommunisták győzelmét eredményezték. A következő évben, 1947. december 30-án lemondatták Mihály királyt, és kikiáltották a népköztársaságot.

1948. június 11-én kezdetét vette az államosítás. Június 30-ig 93 iparvállalatot és 74 könnyű- és élelmiszeripari egységet államosítottak Bihar megye és Nagyvárad területén, amit az egyházak javainak az államosítása is követett. Nagyvárad területét még a lakónegyedek építése előtt megnövelték azzal, hogy 1954-ben hozzácsatolták a közeli Szőlős községet (amely mára szinte teljesen eltűnt, a helyére épített Nufărul-Tavirózsa lakónegyed miatt), majd 1956-ban Biharpüspököt is. Az ipar fejlődésének két szakaszát különböztetjük meg. Az első szakasz: 1948-1965 között. Erre a szakaszra elsősorban a kisipar felszámolása, szövetkezetekbe vagy állami cégekbe való besorolása volt a jellemző. Nagy beruházásokról még nem beszélhetünk egyrészt tőkehiány miatt, másrészt a villamosenergia-rendszer gyengesége miatt. Az akkori Crișana tartomány, és így Nagyvárad is csak 1960. december 30-án csatlakozott utolsóelőttiként az Országos Villamosenergetikai Rendszerhez, illetve csak az elkövetkező években javul meg a nyersanyaggal való ellátás. Az energetikai iparágban, az ún. Villanytelepen felépül egy dieselerőmű, a meglévő hőerőmű bővül és áttér folyékony tüzelőanyagra. Megkezdődik egy új hőerőmű építése a Borsi úton. A fémiparban a Phoebus gyár felveszi az Înfrățirea nevet és megkezdte a szerszámgépek gyártását. A Gitye-féle gyár fokozatosan kinövi magát, járműszerelvény gyárrá alakul át a Templom tér közeli telephelyén, és felveszi a Bernát Andor nevet. A Metalica cég a Sovata utcai telephelyen erősödik meg és főleg háztartási készülékeket gyárt. Más fémfeldolgozó cégek a Vártéren (Piața Cetății) helyiipari vállalatként tömörülnek. A város egyetlen oxigéngyára a D. Cantemir utcán, a mai Aura cég közelében működik. A vegyipari üzemek, az Aurora, a Vesta, az Esta-Sun, Transilvania stb., egyetlen cégbe tömörülnek Sinteza néven, persze több telephellyel.

A műanyagiparban minden üzem egy cégbe olvad bele, amelynek a központja a Kolozsvári úton van és Viitorul néven működik. Az építőiparban a Melocco felvette az Azbociment

nevet, székhelye a Szőlős utcán van. Működtek a téglagyárak is, a Püspöki út elején Vulcan (volt Weisz József téglagyár) néven az egyik, a Kolozsvári úton a másik és a velencei állomás közelében a harmadik. Jelentős volt még a Medgyesi Üveggyárhoz tartozó üvegcsiszoló műhely, amelynek Cristal volt a neve és a mai Zalăului utcában volt a telephelye. A bútorgyárak nagy része Iprofil néven egy nagy cégbe tömörültek, több telephellyel. A többiek szövetkezetként működtek. Az Iprofilhoz tartozott a régi hordógyár is, amely kis bútorokat kezdett gyártani. A textiliparban Crișana néven működött a legnagyobb fonoda és szövöde, a Püspöki úton (később Proletarilor, ma Ștefan cel Mare út) míg a csipke- és fűzőgyár Drum Nou néven a Ghillányi (ma D. Cantemir) úton. A cipőiparban három nagy cég létesült: A Crișul, amelynek a központi telephelye a Kossuth utcán van (ma Independenței utca) és amelyhez két bőrcserző tartozott: az egyik Szőlőson, a Rollinger-malom közelében, a másik a Decebal úton. A Carmen cipőgyár a Solidaritatea nevet vette fel, míg a Főutcai (ma Republicii) Arta néven működött. A többi kis cipőműhelyek az Incălțăminte szövetkezetbe tömörültek. A konfekció iparba sorolhatók a Szörme- és a Griviței utca (ma Ștefan cel Mare út) közelében a szörme-előkészítő és a konfekció részleg), a Ruhagyár, amely a Kossuth utcán működik még ma is, s a kötöttárugyár Miorița néven a mai Bicazului utcában. Az élelmiszeripar nagyon megerősödött. Ide sorolhatjuk a következőket: A Kolozsvári úton a Szesz- és Élesztőgyárat, az Avântul paprika- és konzervgyárat, az Ősiben lévő Tejfeldolgozót és Vajgyárat, az Interindustrial néven működő olajgyárat, a Szőlősi Sörgyárat, a Vágóhidat, amely húsfeldolgozással is foglalkozott. A malmokból csak egy maradt, a Léderer és Kálmán-malom, amely a Răsăritul nevet vette fel. Működtek a kenyérsütődék is, de mindegyik a Răsăritul malomhoz tartozott. A Velencei negyedben Gyümölcsbegyűjtő, válogató és exportáló is működött, Fructexport néven, a volt Várház utcában (ma Sucevei) Gyógynövény-begyűjtő és feldolgozó, Plafar néven. Vinalcool néven bor- és szesztermék begyűjtő, tároló és palackozó működött, több telephelyen. A biharpüspöki állomás mellett egy borexportáló cég is működött, Vinexport néven. A kisiparosok nagy része a Kisipari Termelőszövetkezetek Szövetsége ernyőszerkezetbe tömörült, iparáganként. Többek között a cipészek az Incălțăminte szövetkezetbe, a lakatosok, fémmegmunkálók az Electrometal szövetkezetbe, a bútorgyártók és asztalosok a Lemnul szövetkezetbe, a különböző szolgáltatók a Prestarea szövetkezetbe.

A nyomdaiparban minden nyomdát összevontak a Sonnenfeld-nyomda székházába, s egyetlen vállalatként a Breiner Béla nevet vette fel. A távközlés terén csak a Nagy Sándor utcai telefonközpont működött. A vízművek, a szennyvíztelep, a villamosszállítás és közlekedés, a köztisztaság mind a közüzemekhez tartoztak és Intreprinderea Comunală Oradea (ICO) néven működött. Az 1950-es években a craiovai Electroputere és a bukaresti ITB gyártól vásárolnak villamosokat. Az 1960-as évektől kezdik felszámolni a kis forgalmú vonalakat és helyettük új buszjáratokat indítanak. Emellett selejtezik az összes favázás kocsit, nem hagyva egyet sem az utókorra. A vasúti javítóműhely (Ateliere de zona CFR) és a vasúti fűtőház (Depoul de locomotive CFR), a Kolozsváron székelő Területi Vasúti Igazgatósághoz tartozik. Az ipar fejlődésének a második szakasza 1965-1990 közé tehető. Nagyirramú iparosítás vette kezdetét, több ipari negyed telepítésével. Így jön létre a nyugati ipartelep, az ősi vasútállomás mögötti és a velencei vasútállomás melletti telepek. A nyugati ipari negyedben a következő gyárak, illetve ipari létesítmények épülnek fel: a mezőgazdasági gépeket gyártó cég, Mecanica néven; a Helyiipari Vállalat, a Bihoreana új gumi- és fémfeldolgozó részlege; a Járműszerelvénygyár, a Bernát Andor új részlege, UAMT néven; a Metalica új gáztűzhelyeket és zománcozott edényeket gyártó egysége; egy új oxigéngyár; Románia első timföld üzeme Alumina néven; a Sinteza gyógyszer-, vegyszer- és rovarirtó-gyártó egysége; egy modern Házgyár és hab-betonelemgyár; az Alfa Bútorgyár, egy Cukorgyár, egy új Bőrgyár és Szentjános falu közelében egy Baromfi Kombinát, Avicola néven, illetve egy Üvegház Vállalat, IAS Sere néven. Az ősi vasútállomás háta mögött felépül egy gabonasiló, egy

vetőmag-előkészítő vállalat, Agrosem néven, egy Takarmánykonyha FNC néven és egy disznóhizlalda. A velencei körzetben kiépül egy raktártelep és áruátrakódó, a velencei vasútállomás mellett, bővül a Viitorul Műanyagárugyár, fejlődik az Azbociment gyár, új telephely épül az Electrometal, a Prestarea, a Victoria és a fogyasztási szövetkezeteknek. Felépül egy szőnyeggyár, s nem utolsósorban egy új hőerőmű a velencei vasútállomás mellett, 2-es számú CET néven. Létrejön egy butángáztöltő állomás is, szintén a vasútállomás mellett. A fejlődés máshol is érezhető. A régi lóvásárteret meghódítja a terjeszkedő szerszámgyár, az Infrățirea, bővül a Sinteza az eredeti telephelyen és a textilgyár. A nyomda új székházba költözik az Aradi úton. Bővül a Sörgyár, a Húsfeldolgozó Vállalat, az Avântul konzervgyár, a Vajgyár. Nő a város ivóvíz szükséglete és ezért felépül még öt új vízmű.

A Távközlési Vállalat új telefonközpontokat helyez üzembe a nyugati lakónegyedben, a Nagy Sándor utcában, és a Ghillányi úton. A villamosközlekedés is bővül, illetve változik, így új egyenirányító tápállomások épülnek a városban. 1975-től Temesvárról megérkeznek az új Timiș típusú villamosok. 1986-tól új, jelenleg is érvényes forgalmi rend lép életbe, kialakítva a városközpontot körülölelő kettős körforgalmat. Az erőltetett iparosítás már az 1970-es években éreztette hátrányos hatását, de az azt követő évtizedben már mindez gazdasági válságba torkollott, ami élelmiszerhiányt, indokolatlan takarékosági intézkedéseket, áramszüneteket és egyéb megszorításokat eredményezett. Az ipartelepítések a lakosság számának növelését eredményezték, az egész országból jött munkásokkal, s ez radikálisan megváltoztatta Nagyvárad etnikai arányát. A megnövekedett lakásigényeket tömbháznegyedek építésével oldották meg. A város közigazgatásában is radikális változások történtek, 1949 és 1976 között a város élén, a polgármester helyett, a városi néptanács elnöke állt. Ezt követően ismét polgármesternek nevezték a város elsőszámú vezetőjét, aki egyben a város pártfőtitkára is volt. A második világháborút követő rendszerváltás változást hozott az egyházak életében is. A megváltozott államhatárok miatt a Nagyvárad Római Katolikus Püspökség ismét kettészakadt. 1948. április 9-én a Szentszék, XII. Pius pápa újraegyesítette a váradi püspökséget a szatmárral. A végrehajtás azonban jogilag nem történt meg. Scheffler János szatmári püspök lett volna illetékes az egyesítés végrehajtására, azonban őt, más főpappal együtt, a kommunista uralom első éveiben börtönbe vetettek. A püspök a jilvai börtönben halt meg. A Nagyvárad Római Katolikus Püspökséget 1948-1990 között ordináriusok vezették, akiket az állam csak főesperesnek ismert el.

A párizsi békekötést követően - amelynek alapján az 1942-ben a Tiszántúli Református Egyházkerülethez visszacsatolt egyházközségek ismét Romániához tartoztak - a régi Királyhágómelléki Református Egyházkerület vezetősége 1946. november 27-én közgyűlést tartott Nagyváradon, ahol kimondták a püspökség újraalakítását, de már Nagyvárad Református Egyházkerület néven. A püspöknek megválasztott Csernák Bélát a hatóság nem fogadta el, így az új választás nyomán Arday Aladár lett a református püspök. Nagyvárad harmadik püspöksége a görög katolikus volt. 1948. október 15-i határidővel a görög katolikus egyházat erőszakosan beolvasztották az ortodox egyházba. Az ellenszegülő püspököket és papokat bebörtönözték, sokan ott is lelték halálukat, így Valeriu Frențiu váradi görög katolikus püspök is, 1952-ben. A nagyváradai görögkeleti (ortodox) püspökség a kommunista hatalom alatt is tovább folytatta tevékenységét. 1963-ban megalakult a hároméves Pedagógiai Főiskola, amely az 1980-as években üzemmérnököket képző főiskolává alakult. A lélekszám a következőképpen alakult: 1945-ben 77.509, 1948-ban 87.774, 1956-ban 99.685, 1960-ban 105.949, 1970-ben 137.662, 1977-ben 170.531, 1989-ben 229.823 lakosa volt Nagyváradnak. A régen várt változást 1989 decembere hozta meg. Összeomlott a diktatórikus kommunista rendszer. Megalakultak a helyi közigazgatás új szervei, többpártrendszer váltotta fel az addigi kommunista egyeduralmat, rövidesen, 1992-ben megszervezték a szabad választásokat is. A város élén a politikai pártok képviselőiből álló Helyi Tanács, míg a végrehajtó testület élén a

polgármester és helyettesei állnak. A Helyi Tanács tagjait, illetve a polgármestert négyévenként választják. Ezideig polgármester volt Mircea Bradu, Horia Văideanu, Octavian Bot, Matei Ivan, Mihai Sturza. Petru Filipet háromszor választották meg polgármesternek, a Demokrata Párt színeiben. Jelenleg Ilie Bolojan (Nemzeti Liberális Párt) a polgármester. Alpolgármesterek voltak: Nicolae Tăutu, Constantin Jurcă, Gavrilă Ghilea, Florian Hârcă, Kapy István (RMDSZ), Mihai Groza (DP), jelenleg Biró Rozália (RMDSZ) és Gheorghe Carp (NLP). Az új rendszer visszaállította az 1948-as kultusztörvénnyel megszüntetett Nagyvárad Római Katolikus Püspökséget. Ekkor nevezte ki II. János Pál pápa a nagyvárad egyházmegye élére püspöknek Tempfli József várad-olaszi apát-plébánost. Nagyvárad 81. püspökét 1990. április 26-án szentelte fel a székesegyházban dr. Paskai László esztergomi bíboros érsek. Böcskei Lászlót 2008. december 23-án nevezte ki a pápa a 900 éves egyházmegye élére. Nagyvárad 82. püspökét 2009. március 9-én Roos Márton temesvári megyés püspök, Ioan Robu bukaresti érsek, az egyházmegye érseke és Bâbel Balázs kalocsakecskeméti érsek szentelte fel.

Oktatás, egyházak

A rendszerváltást követően a református egyházkerület ismét felvette a Királyhágómelléki nevet. Az 1990. évi egyházkerületi választás nyomán Tőkés László lett a református püspök, akit ezt követően háromszor is újraválasztottak. 2009 novemberétől Csúry István az egyházkerület püspöke. A rendszerváltás után az első megválasztott ortodox püspök, 1992-től dr. Ioan Mihăilăan lett. 2007-től Sofronie Drincec az új püspök. A Nagyvárad Görög Katolikus Püspökség 1990-től ismét törvényes keretek között működhetett. Első püspöke Vasile Hossu lett, halálát követően Virgil Bercea követett a püspöki székben. A 1989-es változás az iskolahálózat megreformálását is jelentette. Ismét megalakulhatott a magyar nyelvű középiskola, amely Ady Endre nevét vette fel. Mellette magyar nyelvű felekezeti oktatás folyik a Szent László Katolikus Gimnáziumban és a Lorántffy Zsuzsanna Református Gimnáziumban. A Mihai Eminescu Főgimnázium román, magyar és német nyelvű tagozattal működik. A Nagyvárad Egyetem 1990 után változatos profilú karokkal rendelkezik. 1990-ben megnyitotta kapuját a Sulyok István Református Főiskola is, amelyből néhány év múlva a több karral működő Partiumi Keresztény Egyetem fejlődött ki. Nagyváradon további két magánegyetemi kirendeltség is működik, a Vasile Goldis Egyetem illetve az Agora Egyetem.

Gazdaság, kultúra

Gazdasági téren a piacgazdaság vette át az addigi tervszerűsített és központosított gazdaság helyét, igaz sok buktatóval. Ha lassan és sok-sok megtorpanással is, de elkezdődött a magánosítás, az elkobzott egyházi és világi javak természetbeni visszaszolgáltatása, vagy kárpótlása. A veszteséges gyárak, üzemek többségét bezárták, Ide sorolhatók a következők: a Sörgyár, a Pamora malomipari vállalat, a Tejfeldolgozó gyár, az Avântul konzervgyár, a Takarmánykonyha, a Szesz- és Élesztőgyár, a Crișana textilgyár, a téglagyárak, az Üvegcsiszolda. Más cégek termelése visszaesett, tevékenységük lecsökkent. Ide sorolhatjuk a következő cégeket: Mecord, Premagro, Vest Metal, Stimin, Infrățirea, Metalica, UAMT, Alumina, Sinteza, Állami Nyomda, Szőrmegyár, Ruhagyár, cipőgyárak, szövetkezetek, Üvegházvállalat, Baromfikombinát, Gabonasiló stb. Versenyképesek maradtak, sőt modernizálódtak a következők: A műanyagáru gyár, a Plastor, az Épületanyaggyár, a Simcor, az Azbociment gyár, a bútorgyárak, a Cukorgyár, az Aura stb. Fontos jelenség, hogy új üzemek is megjelentek, főleg a könnyűiparban, külföldi befektetők révén.

Mind ezek sok dolgozónak a munkahely elvesztését jelentette, de voltak akik átképezték magukat. Sokan idő előtt nyugdíjba, vagy betegnyugdíjba mentek, amely az ezredfordulót követően szociális feszültséget okozott, ugyanis a nyugdíjasok száma immár jóval meghaladta az aktív dolgozók számát. A lakosság egy jelentős rétegének - főleg a nyugdíjasoknak - a

piacgazdaság a fokozatos elszegényedést jelentette, amelyet még súlyosbított az egészségbiztosítási pénztár és a szociális védőháló elégtelen működése. Minden nehézség ellenére az ezredforduló környékén komoly infrastrukturális beruházásokra került sor: a víz- és csatornahálózat fejlesztése, korszerűsítése, a derítőtelep korszerűsítése, a közvilágítás megújítása, a távhőszolgáltatás modernizálása, a geotermális energia hasznosítása, az utcák tervszerű aszfaltozása, a villamossínek cseréje, a közszállítási eszközök felújítása, korszerű autóbuszok vásárlása, környezetbarát szeméttelp létesítése, a földgáz bevezetése. Az 1990-es évek közepétől Németországból vásárolt, használt Tatra-villamosokkal cserélik le az elavult villamosállományt. 2008-ban tíz új Siemes ULF villamossal gazdagodik a Helyi Közszállítási Vállalat. És bár bátortalanul, de az ezredforduló után ismét folytatódott a tömbházépítés, amelyet egy jó évtizedig csak a magánházépítés előzött meg. Ez utóbbit 2004-től lakóparkok, villanegyedek építése egészítette ki.

És ezzel eljutottunk napjainkig, váradi sétánk időpontjáig. Természetesen nem feledkezhetünk meg a nagyváradi színházról sem, amely keretében a rendszerváltást követően a magyar tagozat Szigligeti Társulat néven önállósult, az Állami Filharmónia keretében magyar néptánccsoport alakult, sikeresen működnek a magyar nyelvű bábcsoportok. Jótékony hatást gyakorolt a könyv- és újságkiadásra is a rendszerváltás. Alapítványok, társaságok, egyesületek alakultak, a civil szervezetek egyre erőteljesebb tevékenységet folytatnak. Mindezek a közösségi élet erősödését szolgálják, hogy a mostani váradiak méltóak lehessenek elődeinkre, akik jó száz éve pezsgő gazdasági, társadalmi és kulturális életet teremtettek, és hagytak az utódaikra. Az már a jelen kor polgárain múlik, hogy folytatni tudják-e elődeink városfejlesztési munkáját, és élni tudnak-e majd a lehetőségekkel.

Forrás:

<http://www.oradea.ro/pagina/istoria-orasului-oradea?limba=2>